

Ivo Piry*

AKTUALNA VPRAŠANJA SOCIALNOGEOGRAFSKEGA PROUČEVANJA
OBMEJNIH OBMOČIJ NA PRIMERU SR SLOVENIJE

Proučevanje obmejnih območij Slovenije že več let predstavlja eno od področij socialnogeografskega proučevanja v Inštitutu za geografijo. Izhodišče je postavil M. Jeršič (1970), ki je proučeval funkcijo državne meje v razvoju obmejnih območij Slovenije. Skupaj z V. Klemenčičem je nato opredelil tudi tedaj aktualne socialnogeografske probleme odprte meje (M. Jeršič, V. Klemenčič, 1972, 3-5). Teoretična opredelitev predmeta proučevanja izhaja po njenem mnenju iz specifičnega položaja obmejnih območij, ki se kaže v pojavu posebnih dejavnosti, ki omogočajo oblikovanje značilnih funkcijsko soodvisnih območij.

Obmejna območja predstavljajo poseben prostorski pojav, ki ga opredeljujemo na osnovi različnih kriterijev, predvsem pravnih kot tudi geografskih, socioloških idr. Pravna opredelitev je najjasnejša in dogovorjena na meddržavnem nivoju. Drugače je z geografsko opredelitvijo, saj vemo, da bližina meje kot tudi njena funkcija oziroma prepustnost, oblikuje različno obsežna območja, znotraj katerih se pojavljajo značilni elementi. Geografsko proučevanje obmejnih območij lahko torej temelji na dveh izhodiščih. V prvem primeru gre za raziskave elementov regionalne strukture v zakonsko določenem obmejnem območju in ugotavljanje razlik med obmejnimi območji ter sosednjimi pokrajinami. V drugem primeru pa lahko proučujemo širjenje vplivov prekomejnega pretoka oseb, blaga, storitev in informacij ter na tej osnovi opredeljujemo obmejna območja.

Naše delo je temeljilo na spoznavanju regionalnih razlik med posameznimi deli obmejnega območja Slovenije, ki naj bi vodilo k njihovi tipologiji, osnovani na upoštevanju naravnih elementov, stopnje urbanizacije in tipa pokrajine kot jo je izdelal R. Sevrin (1980, 153).

Zaradi specifičnega položaja prebivalstva v obmejnem območju je našo pozornost pritegnilo predvsem z meddržavnimi sporazumi med Jugoslavijo in obema sosednjima državama pravno opredeljeno območje maloobmejnega prometa ob državni meji Jugoslavije z Italijo in Jugoslavije z Avstrijo. V raziskavo smo vključili tudi obmejno območje ob sicer krajši jugoslovansko-madžarski meji, ki se v dobršnem delu pokriva z obmejnimi območjem ob jugoslovansko-avstrijski meji.

* Dipl. geograf, Inštitut za geografijo univerze Edvarda Kardelja, 61000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, glej izveček na koncu zbornika.

Raziskava je zajela občine Piran, Izola, Koper, Nova Gorica, Sežana in Tolmin ob jugoslovansko-italijanski meji, ki z izjemo tolminske občine v celoti spadajo v obmejno območje. V tolminski občini je imelo tak status leta 1981 le 83,1% prebivalcev. Ob jugoslovansko-avstrijski meji sodijo v celoti v obmejno območje občine Jesenice, Tržič, Ravne, Dravograd, Radlje, Gornja Radgona ter Murska Sobota. Poleg navedenih pa tudi deli občin Radovljica, kjer živi 70,5% prebivalcev občine, Kranj s 6,7% prebivalcev v obmejnem območju, Mozirje z 68,7%, Slovenj Gradec s 70,6%, Maribor z 19,9% in Lenart z 68,5% prebivalcev. Občina Lendava spada vsa v obmejno območje z Madžarsko (Piry, 1981, 5).

Na podlagi socialnogeografske analize posameznih elementov regionalne strukture obmejnih območij smo skušali ovrednotiti vpliv spreminjanja funkcije državne meje na razvoj in oblikovanje značilnih tipov obmejnih območij. V tem primeru naj bi bila odprtost državne meje tisti dejavnik, ki korigira negativne tendence v odnosih med poli razvoja v notranjosti republike in obmejnimi območji kot obrobni območji. Odprtost državne meje pa je odvisna od prehodnosti meje.

Meja namreč predstavlja neko vrsto infrastrukturne linije, ki poleg kontrolne funkcije opravlja tudi prometno, turistično, oskrbno, gostinsko in druge, ki so zastopane z različnimi objekti ob posameznih mejnih prehodih. V primeru neustrezne opremljenosti z mejnimi prehodi se ob meji ustvarjajo zaprta območja, ki so navadno v razvoju zaostajala.

Prehodnost državne meje je v razvoju obmejnih območij odigrala zelo pomembno vlogo. Odprta meja omogoča obmejnemu prebivalstvu boljše možnosti oskrbe, rekreacije in izobraževanja kot tudi dela. Zato je značilno oblikovanje območij koncentracije prebivalstva na najbolj prehodnih delih meje, medtem ko se drugod ohranja tradicionalna naselbinska struktura s počasnejšim uveljavljanjem novih elementov, ki se kažejo predvsem v pojavu novogradenj.

Prehodnost meje je v tesni zvezi z dostopnostjo oziroma gostoto prometnega omrežja in prometnih zvez. Velik del mejnih prehodov je cestnih - različnih kategorij, do katerih vodijo ceste različnega ranga. Kvaliteta cestišča se prilagaja frekvenci prometa, zato je v tem pogledu dostopnost mejnih prehodov na jugoslovansko-italijanski državni meji boljše kot na drugih delih državne meje na območju Slovenije.

Pomen dostopnosti se prav tako odraža v koncentraciji prebivalstva, ki se javlja na naravno najbolj ugodnih območjih, ob stičiščih prometnih poti, kjer so tudi povojni mejni prehodi. Prometna dostopnost je bila eden od pogojev za nagel populacijski razvoj, ki je bil predvsem rezultat selitev prebivalstva znotraj obmejnih območij med podeželjem in urbaniimi naselji.

Med dejavniki odprte meje, ki zadevajo prebivalstvo obmejnih območij, so obmejne prepustnice, ki omogočajo prebivalstvu ne-

moteno prehajanje državne meje za potrebe oskrbe, rekreacije in dela. Kljub ugodnostim, ki jih prepustnice nudijo, so velike razlike med deleži prebivalstva v posameznih delih obmejnih območij s prepustnicami. Rezultati analize podatkov za leto 1980, v kateri smo upoštevali samo prebivalstvo naselij v obmejnem območju, kažejo največ imetnikov obmejnih prepustnic v občinah ob jugoslovansko-italijanski državni meji. V vseh treh obalnih občinah je imelo leta 1980 kar 51% prebivalcev obmejno prepustnico. Višji so ti deleži v občini Sežana 90,7%, Nova Gorica 70,1% ter Tolmin 65,2%. Najvišji delež v sežanski občini izraža še vedno močno navezanost prebivalstva na nekdanje gravitacijsko središče Trst.

Povsem nasproten je položaj v gorenjskih občinah, kjer meja poteka po gorskem svetu. Samonikel razvoj in visoka stopnja gospodarske razvitosti regije se odraža v nizkem deležu prebivalstva v obmejnimi prepustnicami. V jeseniški občini jih je bilo le 4,9%, v radovljiški 7,8%, v občini Tržič le 3% in v občini Kranj 9,9%. Zaprtost meje v gorskem svetu se kaže tudi na območju mozirske občine, kjer je imelo le 1,7% prebivalstva prepustnice.

Delež imetnikov prepustnic se ponovno poveča na območju ravske (16,6%) in dravograde občine z 12,5%. Še večji je njihov delež v radeljski in mariborski občini. Verjetno vpliva na večje število še vedno prisotnost zaposlovanja prek meje kot ga opisuje M. Zgornik (1977, 63). V občini Radlje ob Dravi ima nad 28% prebivalcev prepustnice, v mariborski občini pa 20,3% prebivalstva v obmejnem območju.

Resnično visoki deleži se pojavijo ponovno v Slovenskih goricah in na Goričkem. V občini Lenart ima 42,7% prebivalstva v obmejnem območju prepustnice, v Gornji Radgoni 31,5% ter v občini Murska Sobota 32,1%. Tudi tu je eden izmed vzrokov za visoke deleže možnost zaposlovanja preko meje, vedno bolj pa se ob urbanizaciji večjih naselij uveljavlja oskrbni vidik, povezan z željo po zviševanju osebnega standarda priseljenega prebivalstva.

Socialnogeografska analiza elementov regionalne strukture je bila izdelana na podlagi statističnih podatkov, obdelanih na nivoju krajevnih skupnosti. V analizo je bila vključena obravnava populacijskih sprememb povezanih s spreminjanjem poteka državne meje, spreminjanje gostote poselitve, spolna in starostna struktura vključno z indeksom staranja prebivalstva, zaposlitvena struktura aktivnega prebivalstva, delež prebivalstva zaposlenega v združenem delu, delež študentov in delež v vzgojno varstvene ustanove vključenih otrok.

Med kazalci razvojnih sprememb v gospodarstvu smo upoštevali vrednost ustvarjenega družbenega proizvoda in vrednost investicij na prebivalca. Posebej smo analizirali spremembe v stanovanjski gradnji, in sicer ločeno na dinamiko povečevanja števila stanovanj in gradnjo individualnih hiš. Takšen pristop nam je omogočil lažje opredelitev območij koncentracije prebivalstva, saj individualna gradnja najbolj predoči privlačnost razvijajočih se urbanih središč.

Posebej smo analizirali dejavnik odprtosti meje, ki je izražen v številu in kategorijah ter dostopnosti posameznih mejnih prehodov. Tudi analiza frekvenc maloobmejnega prometa nam je služila za tolmačenje odprtosti meje. Več prehodov je bilo vezanih na bolj opremljene in lažje dostopne mejne prehode v bližini večjih naselij. Značilna je tudi struktura prehodov v maloobmejnem prometu glede na delež domačih in tujih potnikov. Večji delež enih in drugih se pojavlja na tistih prehodih, ki leže v neposredni bližini urbanih središč.

Rezultate delnih analiz smo skušali sintetizirati za naslednje štiri osnovne tipe obmejnih območij, ki se pojavljajo v Sloveniji: tip ruralnega obmejnega območja, tip gozdnatega obmejnega območja, tip gorskega obmejnega območja in tip urbaniziranega obmejnega območja. Regionalna razporeditev in vzroki za oblikovanje takšnih tipov obmejnih območij v Sloveniji so bili osnovni cilj proučevanja.

Nastanek različnih tipov obmejnih območij ob državni meji je vezan na njihov zgodovinsko-politični razvoj, njihove naravno-geografske značilnosti in socialnogeografske elemente regionalne strukture, ki so se oblikovali v različnih razvojnih fazah posameznih procesov.

Spreminjanje funkcije državne meje v smeri večje odprtosti je močno vplivalo na uveljavljanje novih dejavnosti, vezanih na državno mejo. Strukturne spremembe v gospodarstvu se prav tako odražajo v socialni preobrazbi prebivalstva. Vendar neposredno ugotavljanje funkcije odprte meje v razvoju in preobrazbi obmejnih območij ni mogoče. Vpliv namreč odseva na številnih področnih človekovega življenja, zaposlitvi, oskrbi, rekreaciji, izobraževanju ter kulturni dejavnosti in ne nazadnje bivanju.

Posredno smo skušali ugotoviti pomen funkcije odprte meje z analizo števila in deleža imetnikov obmejnih prepustnic, saj so prednosti obmejnega območja predvsem dosegljive prebivalstvu teh območij. Pokazalo se je, da v največji meri izkorišča dane možnosti prebivalstvo urbaniziranih predelov, ustrezno višji stopnji zadovoljevanja svojih potreb. Medtem ko se v ruralnih predelih omejuje le na nekatera področja človekove dejavnosti.

Ob jugoslovansko-italijanski meji se je zlasti na območju obalnih občin ter sežanske in novogoriške občine izoblikovalo značilno omrežje urbaniziranih naselij, ki so prevzela posamezne centralne funkcije nekdanjih regionalnih središč Trsta in Gorice. Odprta meja omogoča neposredne vezi med kraji na obeh straneh meje in povezuje obmejni območji na obeh straneh državne meje v značilno obmejno regijo. Posebej pomen za oblikovanje takšnega območja imajo sporazumi o obmejnem blagovnem prometu ter gospodarskem sodelovanju. Neoviran prehod oseb, blaga, kapitala in informacij je osnova takšnemu razvoju.

Prvotna usmeritev tega območja v terciarne dejavnosti se v zadnjem desetletju dopolnjuje z razvojem lastne industrije. Preobrazba je močnejša v naseljih tik ob meji, v bližini mejnih prehodov ali pomembnejših prometnic. V notranjosti obmejnih

območij se ponekod zaradi odmaknjenosti uveljavljajo elementi tradicionalnih struktur.

Izredno zanimivo je povsem urbanizirano območje med Gorico v Italiji in Novo Gorico. Po vojni zgrajen novi center primorske regije se namreč prostorsko zrašča v sklenjeno urbanizirano območje z nekdanjim starim centrom tega območja. Navedeno območje, z izjemo zahodnega kraškega dela sežanske občine, ki predstavlja pokrajino disperzne urbanizacije, moremo opredeliti kot tip urbaniziranega obmejnega območja, kjer so prisotne najvišje oblike prekomejnega gospodarskega sodelovanja.

Prekomejna povezava oslabi na zahodnem robu Goriških Brd, kjer se na obeh straneh meje, v ugodnih naravnih pogojih, razprostira ruralna pokrajina značilnega videza s tipično kmetijsko proizvodno usmeritvijo, predvsem sadjarstva in vinogradništva. Proti severu se Brda dvignejo v hriboviti predel Liga in Kambrškega ter Kolovrata in Livka. Hribovita pokrajina je redkeje poseljena, zato se kljub možnostim ne uveljavlja pomen odprte meje. Večji centri so precej oddaljeni in težko dostopni. V Brdih lahko govorimo o tipu ruralne obmejne pokrajine z značilnim pojavom dvolastništva, posebno obliko proizvodne odvisnosti kmetijskih pridelovalcev na obeh straneh meje od pridelave na lastnih površinah na teritoriju sosednje države.

Proti severozahodu imamo tip gozdnatega in gorskega obmejnega območja, v dolinah pa urbanizacijo v večini naselij, zlasti še po potresu, ki je vplival na radikalne fiziognomske spremembe v izgledu naselij v Soški dolini, Breginjskem kotu in deloma tudi v Bovški kotlini.

Tolminsko je preko meje povezano predvsem s Čedadom, sicer pa zaradi značaja pokrajine, ki je z vseh strani zaprta z visokimi gorami, manj pomembno v obmejni menjavi.

V isti tip obmejnega območja sodi tudi del jeseniške občine, ki meji na sosednjo Italijo, kjer je poselitev omejena na dno doline. Urbanizirani tip obmejnega območja se pojavi na Jesenicah, ozko omejen na mestno naselje.

Obmejno območje ob jugoslovansko-avstrijski državni meji je zelo heterogeno. Pravzaprav lahko govorimo o močnejši povezanosti obmejnih območij šele v ravenski občini na Koroškem. Stiki preko meje so pogostejši na vsem območju Dravske doline, predvsem v zaposlovanju in oskrbi našega prebivalstva v Avstriji. Na zahodnem delu državne meje je obmejno območje ozek pas gorskega sveta Karavank in Kamniških Alp, kjer potekajo poti preko gorskih prelazov z mejnimi prehodi. Med Jezerskim in Mežico ni nato nikakršne pomembnejše povezave preko meje. To je značilen tip gozdnatega gorskega obmejnega območja. Ta tip se nadaljuje tudi na Dravsko dolino, vendar poteka po svetu samotnih kmetij. Nad Mariborom ponovno preide v tip ruralnega obmejnega območja, ki se nadaljuje prek tromeje do Lendavskih gor. Znotraj tega območja so posamezni urbanizirani otoki, kot na primer Gornja Radgona.

Obmejno območje občin Murska Sobota in Lendava ter Ljutomer je

povsem specifično. Večji vpliv obmejne lege je opazen predvsem v zahodnem delu Goriškega ob jugoslovansko-avstrijski meji. Sicer pa so inovacijski procesi v tej pokrajini vezani zlasti na vračanje delavcev z začasnega dela v tujini in krepitev zaposlitvenih središč v Pomurju.

Regionalne razlike v tipologiji obmejnih območij so torej rezultat različnega zgodovinsko-političnega razvoja in nastanka državnih meja, naravnogeografskih značilnosti in socialnogeografske transformacije prebivalstva. Medsebojno učinkovanje vseh navedenih elementov se odraža v današnjem tipu obmejnega območja. Razvoj naj bi v primeru nadaljevanja politike odprte meje vodil k spreminjanju posameznih tipov, predvsem prehodu iz ruralnega v urbaniziran tip, medtem ko gozdnati in gorski deli obmejnih območij ne bodo doživljali bistvenih sprememb. Izjema bi v prihodnosti bil nov tip turistično-rekreacijskega obmejnega območja.

Literatura

- Jeršič, M., 1970: Odprtost mej kot dejavnik v razvoju slovenskih obmejnih regij, I. del, Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana, elaborat.
- Jeršič, M., V. Klemenčič, 1972: Aktualni socialno-geografski problemi odprte meje (ob jugoslovansko-italijanski in jugoslovansko-avstrijski meji), Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani, Ljubljana, elaborat.
- Sevrin, R., 1980: Types de régions frontalières continentales des pays socialistes européens, Revue Belge de Géographie, 104e année, fascicule 7, s. 153.
- Piry, I., 1981: Odprtost meje in obmejna območja, III. del, Inštitut za geografijo univerze Edvarda Kardelja, Ljubljana, s. 5, elaborat.
- Zgonik, M., 1978: Najnovejši podatki neredne delovne migracije iz obmejnih območij severovzhodne Slovenije od Mežice do Trsta, Geographica Slovenica 6, Ljubljana, s. 65.

Ivo Piry

TOPICAL QUESTIONS IN THE SOCIO-GEOGRAPHICAL STUDY OF BORDER AREAS ON THE EXAMPLE OF THE S. R. SLOVENIA

During the last decade the border areas of Slovenia have been quite frequently the object of study within the framework of research carried on by the Geographical Institute. Studies of this kind are justified by the definition of border areas as a special type of areas emerging along the state border forming a type of special region, the so-called border region. Border areas are indeed a special spatial phenomenon which can be defined from several aspects, thus from the legal, geographical, sociological, political and others.

The geographical study of border areas can be related to the legal aspect or to the international legal definition of border areas as formulated by interstate contracts, or - another possibility is the identification of areas in which the influences of the state border are making themselves felt. Our research has been directed at the studying of characteristics of the regional structure in the legally defined border areas, which served as the basis for identifying the characteristic types of border areas.

On the basis of the socio-geographic analysis of the individual elements of the regional structure it has been attempted to evaluate the influence exerted by the changing of the function of the state border on the development of the border area. In this case the openness of the state border should be that factor which in a certain sense counteracts the negative development tendencies which emerge in border areas as peripheral areas of what is otherwise a unified economic area.

Among the elements of the function of the open border the most important place is occupied by the state border as the infrastructure line which brings together the control function as well as the transport, the tourist and the supply functions, all of them represented at the border with various buildings and facilities. It is how the state border is furnished with such buildings and facilities that imparts to the state-border its infrastructural significance - since this makes possible cross-currents of persons, goods, services, and information. Indirectly the transit openness of the border is evident also from the number of holders of permits, as their number is the highest in areas with the greatest number of frontier crossings. The results of the analysis have shown that along the state border various types of border areas emerge. Their beginning and development is determined by the historical-political development, physical geographical characteristics of the broader area, and by the socio-geographical elements of the regional structure. Taking these elements into account, we can distinguish rural border areas and urbanized border areas, areas where the population is actively felt and thinly populated areas in the mountainous and wooded regions.

Along the Yugoslav-Italian border, particularly in the region of the littoral communes and on the territory of the communes of Sežana and Nova Gorica, there has emerged a characteristic network of urbanized settlements representing a type of urbanized border area characterized by a high degree of links with places across the border, especially in the sphere of supply, recreation, education as well as employment.

A large part of the border areas of Slovenia is made up of mountainous wooded regions. The more thin population and the smaller number of frontier crossings, with the exception of individual international border crossings, do not offer opportunities for the development of an active border area.

The type of rural border areas is to be found along the Yugoslav-Austrian and the Yugoslav-Hungarian border in the north-eastern Slovenia, where the supply function is again in the foreground, next comes the employment across the border - but the scope and the structure of these activities remains determined by the socio-economic characteristics of the population.